

Bartosz Jóźwik

Transformacja i rozwój gospodarczy w państwach Europy Środkowej i Wschodniej

Economic Transformation and Development in Central and Eastern European Countries

Abstract: The beginning of the economic transformation process in Central and Eastern European countries was a result of the collapse of socialism. In the early 1990s international structures of economic cooperation with the dominant role of the former Soviet Union collapsed. In most countries of Central and Eastern Europe economic reforms were introduced and formed on the model of the programme referred to as the Washington Consensus, which suggested the solution alluding to the assumptions of neoliberal policies. To assess these phenomena, the paper attempts to answer two questions: what was the process of economic transformation in the countries of Central and Eastern Europe and how the rate of economic reforms resulted in their economic growth and development. The analysis includes 21 countries of Central and Eastern Europe. The results of the study indicate that in the years 1991-2014 there was a systematic progress of transformation in countries of Central and Eastern Europe. In most cases, reforms and liberalization were carried out much faster in countries with systems of new political forces. Also, Spearman's rank correlation coefficients between GDP per capita and the rate of economic transformation indicate that the economic transformation had a significant impact on economic growth in CEE21 countries. All correlation coefficients are positive, which means that higher ranks of a rate of economic transformation correspond to higher ranks of economic development measured by GDP per capita.

Keywords: Central and Eastern Europe, economic transformation, economic growth.

Wprowadzenie

Przemiany w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, zainicjowane na przełomie lat 80. i 90. XX w., należą do jednych z najbardziej spektakularnych przemian politycznych, społecznych i gospodarczych zarówno w Europie, jak i poza kontynentem europejskim. W artykule została dokonana ocena tych przemian w obszarze gospodarczym, czyli procesu transformacji oraz jego wpływu na wzrost i rozwój gospodarczy państw regionu. W analizie uwzględniono 21 państw Europy Środkowej i Wschodniej (CEE21). Ponieważ są one zróżnicowane pod względem kształtujących je czynników geograficzno-historycznych, polityczno-ustrojowych, społeczno-kulturowych, a także przyjętych po przemianach kierunków polityki gospodarczej, zostały one podzielone na trzy podgrupy: UE11 – państwa członkowskie Unii Europejskiej, a w tej grupie na: państwa bałtyckie (Estonia, Litwa i Łotwa), państwa grupy wyszehradzkiej (Czechy, Polska, Słowacja i Węgry), państwa bałkańskie (Bułgaria, Chorwacja, Rumunia i Słowenia), UEo6 – państwa bałkańskie niebędące członkami Unii Europejskiej (Albania, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Kosowo, Macedonia i Serbia), UEo4 – były republiki Związku Radzieckiego niebędące członkami Unii Europejskiej (Białoruś, Mołdawia, Rosja i Ukraina).

W przeprowadzonych badaniach podjęto próbę odpowiedzi na dwa pytania: w jaki sposób przebiegał proces transformacji gospodarczej w poszczególnych państwach Europy Środkowej i Wschodniej oraz w jaki sposób tempo przeprowadzonych reform gospodarczych wpłynęło na ich wzrost i rozwój gospodarczy? W tym celu w punkcie drugim opisane zostały uwarunkowania transformacji gospodarczej w państwach CEE21, a w punkcie trzecim została przeprowadzona analiza i przedstawione jej wyniki: wpływu sytuacji politycznej na szybkość i zakres przeprowadzonych reform; przebiegu procesu transformacji w latach 1991-2014 na podstawie kształtowania się wskaźników transformacji opracowanych przez Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju; oraz dynamiki PKB i zmian relatywnego poziomu rozwoju (mierzono PKB *per capita*) w poszczególnych państwach. W punkcie czwartym przedstawiono wnioski końcowe.

1. Uwarunkowania procesu transformacji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej

Rozpoczęcie procesu transformacji gospodarczej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej nastąpiło w wyniku upadku socjalizmu. Na początku lat 90. XX w. rozpadły się międzynarodowe struktury bezpieczeństwa i współpracy gospodarczej z dominującą rolą byłego ZSRR. Sojusz polityczno-wojskowy, jakim był Układ Warszawski, został rozwiązany 1 lipca 1990 r. Niecały rok później, 28 czerwca 1991 r., zakończono działalność ugrupowania integracyjnego państw bloku wschodniego Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG). Większość państw Europy Środkowej i Wschodniej dążyła do członkostwa w strukturach Zachodu, czyli w Unii Europejskiej (wówczas Wspólnoty Europejskie), Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO), Układzie Ogólnym w sprawie Taryf Celnych i Handlu (GATT), a od 1 stycznia 1995 r. w Światowej Organizacji Handlu (WTO) oraz w Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD)¹. Równoległe powstawały organizacje wspierające współpracę państw w regionie Europy Środkowej i Wschodniej. W roku 1991 powołano Grupę Wyszehradzką, następnie w 1992 r. podjęto decyzję o utworzeniu Środkowoeuropejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (CEFTA), w składzie którego znajdowało się w różnych okresach większość analizowanych państw Europy Środkowej i Wschodniej². W roku 1993 powstało Bałtyckie Porozumienie o Wolnym Handlu (BAFTA) między Estonią, Litwą i Łotwą. Część państw postsocjalistycznych utworzyła w 1991 r. Wspólnotę Niepodległych Państw, mającą na celu np. wspieranie współpracy gospodarczej, do której przystąpiły m.in. Białoruś, Mołdawia, Rosja i Ukraina.

W wyniku upadku socjalizmu, a wraz z nim jego międzynarodowych struktur bezpieczeństwa i współpracy gospodarczej, w Europie Środkowej i Wschodniej zostały też wyznaczone nowe granice państw. W wyniku rozpadu Związku Socjalistycznych Republik Ra-

1 E. Molendowski, *Integracja handlowa w Nowych Państwach Członkowskich (UE-10). Doświadczenia i wnioski dla innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2012, s. 86.

2 Były to państwa: Polska, Węgry, Czechy, Słowacja, Słowenia, Rumunia, Bułgaria, Chorwacja, Macedonia, Albania, Bośnia i Hercegowina, Mołdawia, Serbia, Czarnogóra i Kosowo. Państwa, które przystąpiły do Unii Europejskiej, nie są stronami Porozumienia.

dzieckich niepodległość odzyskały: w marcu 1990 r. Litwa, a w sierpniu 1991 r. Estonia i Łotwa. Niemiecka Republika Demokratyczna (NRD) oraz Republika Federalna Niemiec (RFN) zjednoczyły się 3 października 1990 r. Czechosłowacja podzieliła się w pokojowy sposób w styczniu 1993 r. na Czechy i Słowację, zaś w wyniku działań militarnych zmieniono granice państw na Bałkanach: w czerwcu 1991 r. niepodległość od Jugosławii uzyskały Chorwacja i Słowenia, we wrześniu Macedonia, a w kwietniu 1992 r. Bośnia i Hercegowina. Pozostałe państwa bałkańskie zostały utworzone znacznie później: w czerwcu 2006 r. Serbia oraz Czarnogóra, w lutym 2008 r. niepodległość ogłosiło Kosowo. W takich warunkach pojawiły się możliwości włączenia większości państw Europy Środkowej i Wschodniej w nowy światowy system liberalnego porozumienia pokojowego³.

Reformy gospodarcze w większości państw Europy Środkowej i Wschodniej były kształtowane na wzór programu określanego konsensusem waszyngtońskim, w którym sugerowane rozwiązania nawiązywały do założeń polityki neoliberalnej. Program ten składał się z dziesięciu głównych punktów, którymi były⁴: dyscyplina fiskalna z deficytem nie większym niż 2% PKB; wydatki publiczne przeniesione z obszarów wrażliwych politycznie na dziedziny zapewniające wysoką efektywność ekonomiczną; reforma podatkowa, poszerzająca bazę podatkową i obniżająca krańcowe stopy podatkowe; liberalizacja rynków finansowych zmierzająca do wyznaczenia stopy procentowej przez rynek; jednolity „konkurencyjny” kurs walutowy; liberalizacja handlu z likwidacją ograniczeń i niskimi stawkami celnymi (ok. 10%); zniesienie barier dla zagranicznych inwestycji bezpośrednich, prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych; deregulacja w kierunku wolnej gospodarki rynkowej oraz gwarancja praw własności. W ocenie wielu ekonomistów program ten nie przyniósł jednak oczekiwanych skutków, ponieważ nie był dostosowany do sytuacji gospodarczej regionu. Główne problemy skuteczności i wdrażania programu gospodarcze-

3 I.T. Berend, *Od bloku sowieckiego do Unii Europejskiej. Transformacja ekonomiczna i społeczna Europy Środkowo-Wschodniej od 1973 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 46.

4 Tamże, s. 47.

go miały wynikać z⁵: braku infrastruktury organizacyjnej służącej liberalnej gospodarce rynkowej; słabości pośrednictwa finansowego, niezdolnego do efektywnej alokacji sprywatyzowanego majątku; słabości zarządzania przedsiębiorstwami w warunkach zderegulowanej gospodarki; braku infrastruktury dla polityki promującej konkurencję; słabości systemu prawnego i sądowiczego, czyli niezdolności do wprowadzenia kodeksu podatkowego i sprawnego systemu skarbowego; słabości samorządu terytorialnego, nieprzygotowanego do podejmowania kwestii rozwoju regionalnego oraz braku organizacji pozarządowych wspierających nowo powstający rynek i społeczeństwo obywatelskie. Wobec powstałych trudności gospodarczych polityka konsensusu waszyngtońskiego została skorygowana i uzupełniona o nowe elementy.

Przeprowadzane badania porównawcze dotyczące transformacji i wzrostu gospodarczego w państwach Europy Środkowej i Wschodniej obejmują głównie państwa, które przystąpiły do Unii Europejskiej w 2004 i 2007 r. Stąd też znaczna część literatury ekonomicznej dotyczy procesów dostosowania ich gospodarek do gospodarek Europy Zachodniej, w tym zjawiska realnej i nominalnej konwergencji. Należy jednak wymienić prace badawcze, w których zostały poddane analizie procesy transformacji w większej liczbie państw regionu. Są to analizy procesów transformacji ukierunkowanej przede wszystkim na zwiększenie współpracy z rozwiniętymi gospodarkami europejskimi. Wśród nich można wymienić m.in. prace: S. Estrin, G. Urga i S. Lazarova (2001)⁶ oraz M.M. Borys, É.K. Polgár i A. Zlate (2008)⁷. Obszerne badania wzrostu gospodarczego w państwach postsocjalistycznych zostały opisane w monografii pod redakcją R. Rapackiego (2009)⁸. Z przeprowadzonej w niej analizy wynika bardzo ważny wniosek. Rozwój gospodarczy w badanej grupie 27 państw postsocjalistycznych był bardzo zróżnicowany, a najważniejszymi czynnikami wzrostu

5 G.W. Kołodko, *Od szoku do terapii. Ekonomia i polityka transformacji*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 1999, s. 126.

6 S. Estrin, G. Urga, S. Lazarova, *Testing for Ongoing Convergence in Transition Economies, 1970 to 1998*, „Journal of Comparative Economics”, 29 (4), 2001, s. 677-691.

7 M.M. Borys, É.K. Polgár, A. Zlate, *Real Convergence and the Determinants of Growth in EU Candidate and Potential Candidate Countries*, „Occasional Paper Series. EBC”, 2008, no. 86, s. 1-51.

8 R. Rapacki (red.), *Wzrost gospodarczy w krajach transformacji: konwergencja czy dywergencja?*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2009.

gospodarczego od strony popytowej były: wzrost eksportu, wydatki konsumpcyjne państwa i gospodarstw domowych, wysokość stopy procentowej oraz pomoc zagraniczna. Przy czym państwa Europy Środkowej i Wschodniej wykazywały konwergencję dochodów i cykli koniunkturalnych z państwami Europy Zachodniej. Późniejsze prace badawcze podkreślają pozytywny wpływ członkostwa w Unii Europejskiej na wzrost gospodarczy państw Europy Środkowej i Wschodniej. Są to publikacje m.in. P. Halmai i V. Vásáry (2010)⁹ oraz R. Rapackiego i M. Próchniaka (2014)¹⁰. W przypadku analizy przeprowadzonej w niniejszym artykule będzie to jedenaście państw (UE11).

2. Wyniki badań

Szybkość i zakres reform gospodarczych przeprowadzanych w państwach postsocjalistycznych w pierwszych latach transformacji były zależne od sprawującego w nich władzę układu sił politycznych. Rządy reprezentujące nowe siły polityczne realizowały bardziej radykalne programy prowadzące do liberalizacji gospodarki. Taką politykę prowadzono m.in. w byłej Czechosłowacji i w Polsce. Inaczej natomiast kształtowała się sytuacja w państwach, w których nie nastąpiły zmiany w politycznym przywództwie. Na przykład Białoruś, Ukraina i Mołdawia charakteryzowały się realizacją bardziej zachowawczych programów gospodarczych. Należy dodać, że państwa te m.in. razem z Rosją przyjęły „wschodni” kierunek współpracy gospodarczej w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw, która została utworzona w roku 1991. Innym przykładem może być Litwa, która w latach 1992-1993 miała wprawdzie radykalne podejście do prywatyzacji, ale jednocześnie przejawiała wahania w podejściu do stabilizacji makroekonomicznej¹¹. Natomiast w państwach byłej Jugosławii dynamika prywatyzacji utrzymywała się na przeciętnym poziomie. Pewne jej przyspieszenie odnotowano dopiero pod koniec lat

9 P. Halmai, V. Vásáry, *Real convergence in the new Member States of the European Union (Shorter and longer term prospects)*, „The European Journal of Comparative Economics”, 7 (1), 2010, s. 229-253.

10 R. Rapacki, M. Próchniak, *Wpływ członkostwa w Unii Europejskiej na wzrost gospodarczy i realną konwergencję krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, „Ekonomia”, 2014, nr 39, s. 87-122.

11 L. Balcerowicz, *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 190.

90. XX w., m.in. w wyniku zakończenia wojen oraz perspektywy integracji z Unią Europejską¹². Słowenia przystąpiła do Unii Europejskiej w roku 2004, a Chorwacja w 2013.

Jak wspomniano wcześniej, szybkość i zakres reform gospodarczych przeprowadzanych w państwach postsocjalistycznych w pierwszych latach transformacji były zależne od sprawującego władzę układu sił politycznych. Taką zależność dla wybranych państw Europy Środkowej i Wschodniej przedstawia wykres 1. Na osi pionowej zostały oznaczone wartości wskaźnika liberalizacji. Możemy założyć, że jego wartości w przybliżony sposób reprezentują wprowadzane zmiany gospodarcze. Wskaźnik ten jest średnią ważoną rankingów zmian w trzech obszarach: rynek wewnętrzny (liberalizacja cen oraz zniesienie państwowych monopolii handlowych); rynek zewnętrzny (zniesienie barier w handlu międzynarodowym i wprowadzenie wymienialności walut); oraz „wejście” sektora prywatnego („mała” i „duża” prywatyzacja oraz reformy systemu bankowego)¹³. Wyróżniające wartości wskaźnika liberalizacji posiadały Czechy, Polska i Rosja, a więc państwa, w których nastąpiła zmiana przywództwa politycznego. Należy jednak zwrócić uwagę na wysokie wartości wskaźnika również w Mołdawii i Albanii. Są to państwa sklasyfikowane jako te, w których zmiana polityczna w pierwszych latach transformacji nie miała miejsca. W tej grupie znajdują się również Białoruś, Ukraina, Bułgaria i Rumunia.

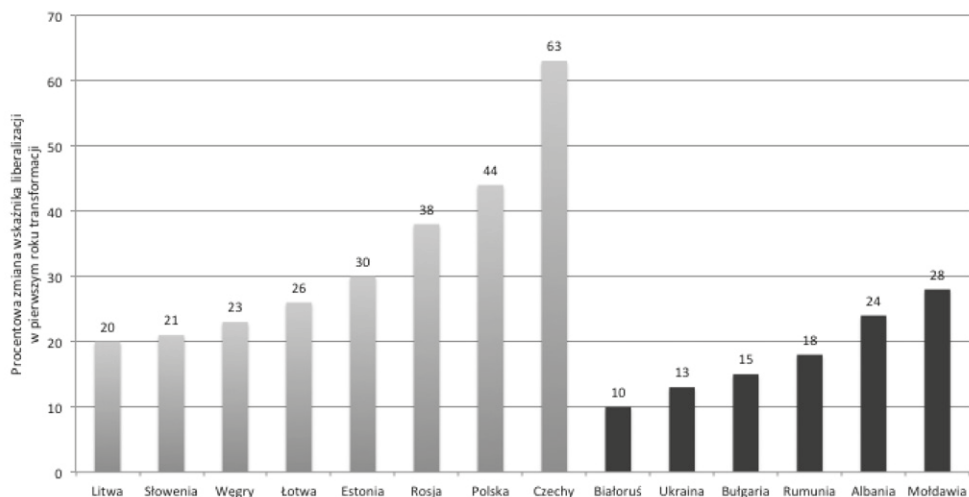
Znacznie szerszą ocenę reform realizowanych w ramach transformacji gospodarczej można przeprowadzić na podstawie wskaźników transformacji Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju (EBOiR)¹⁴. Analiza wskaźników transformacji w latach 1991-2014 wskazuje na systematyczny postęp transformacji w większości analizowanych państw Europy Środkowej i Wschodniej (postęp ten widoczny jest na wykresie 2). W pierwszych latach transformacji reformy gospodarcze zdecydowanie najszybciej wprowadzały państwa Grupy Wyszehradzkiej: Czechy, Słowacja, Polska i Węgry. Wyróżniały się również Słowenia

12 M. Bałtowski, P. Kozarzewski, *Zmiana własnościowa polskiej gospodarki 1989-2013*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2014, s. 215.

13 European Bank for Reconstruction and Development, *Transition report 1997: Enterprise performance and growth*, London 1997, s. 107.

14 Wskaźnik uwzględnia postęp transformacji w zakresie: „dużej” prywatyzacji, „małej” prywatyzacji, restrukturyzacji i zarządzania, liberalizacji cen, handlu zagranicznego i systemu kursu walutowego oraz polityki konkurencji.

Wykres 1. Zmiana polityczna i proces liberalizacji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej

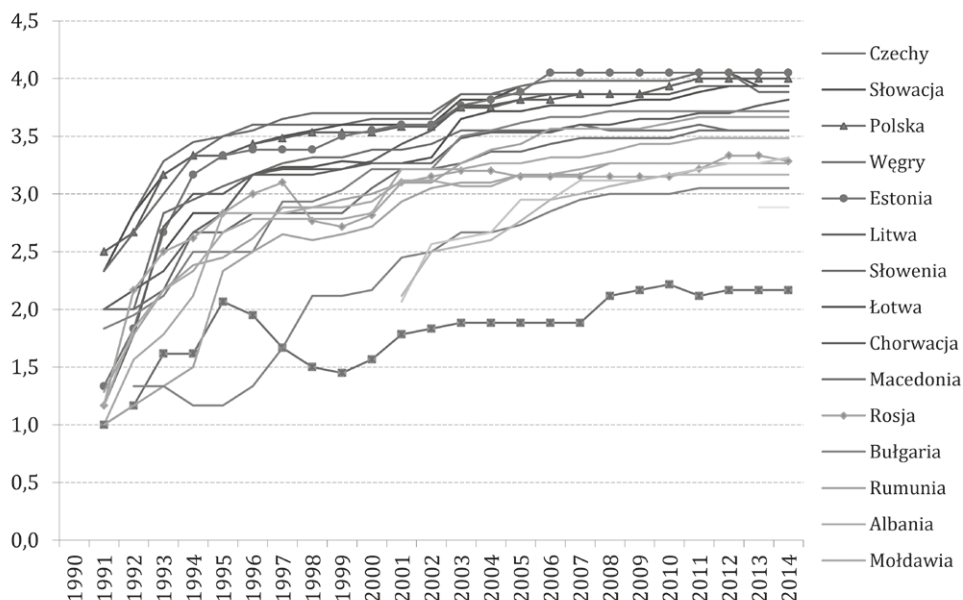
Kolor jasnoszary – państwa, w których nastąpiła zmiana przywództwa politycznego, kolor ciemnoszary – państwa, w których taka zmiana nie miała miejsca.

Źródło: European Bank for Reconstruction and Development, *Transition report 1997: Enterprise performance and growth*, London 1997, s. 107.

i Chorwacja. Na kolejnych miejscach znajdowały się państwa bałtyckie, które musiały dodatkowo pokonać trudności związane z odzyskaniem niepodległości od ZSRR, oraz Macedonia. Najmniejsze postępy reform mierzone wskaźnikiem transformacji obserwowano w Mołdawii, na Białorusi i Ukrainie. W roku 2014 liderami przemian gospodarczych były państwa-liderzy z początku lat 90., które obecnie są już członkami Unii Europejskiej. Niskie pozycje w rankingu zajmują państwa Europy Wschodniej, takie jak Mołdawia, Ukraina i Białoruś (najniższa pozycja w rankingu). Na podobnych niskich miejscach znajdują się nowo powstałe państwa bałkańskie: Czarnogóra, Serbia i Kosowo, a także nieco „starsza” Bośnia oraz Hercegowina.

Przeprowadzone reformy gospodarcze w okresie transformacji w większości państw Europy Środkowej i Wschodniej ukierunkowane były na współpracę i integrację gospodarczą z państwami Europy Zachodniej. Oczywiście nie wszystkie państwa przyjęły ten kierunek polityki gospodarczej. Słabsze postępy w reformach w tych państwach mają swoje odzwierciedlenie we wcześniej opisanych poziomach wskaźników

Wykres 2. Dynamika wskaźników transformacji państw Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1991-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w raportach transformacji Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju.

transformacji EBRD (European Bank for Reconstruction and Development). Rodzaj realizowanej polityki gospodarczej miał istotny wpływ na ścieżki wzrostu gospodarczego w poszczególnych państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Wyniki analizy w tym zakresie przedstawia tabela 1. Do analizy zostały wykorzystane wartości PKB (według parytetu siły nabywczej) z okresu 1989-2013, pochodzące z bazy danych Banku Światowego 21 państw Europy Środkowej i Wschodniej. Należy jednak zaznaczyć, że zasadniczą trudnością w badaniu dynamiki PKB w tej grupie państw jest brak kompletnych i porównywalnych danych statystycznych. Ponadto w niektórych państwach obserwowano gwałtowne i krótkotrwałe wzrosty dynamiki, które mocno zniekształcają obliczenia średnich wartości w przyjętych okresach i grupach: są to państwa bałkańskie. Na przykład Kosowo odnotowało jednorazowo dwucyfrowy wzrost gospodarczy na poziomie 26% w roku 2001, a w kolejnym roku wyniósł on już -0,7%. Podobny problem obserwujemy ze wzrostem PKB Bośni i Hercegowiny. W latach 1995-1998 wyniósł on kolejno 20,8%, 88,9%, 34,4% i 15,6%. Po tym okresie kształtował się już na poziomie kilku

procent i był zbliżony do poziomu w sąsiednich państwach. Dodatkowym utrudnieniem w interpretacji zmian PKB w okresie transformacji, a w przypadku wielu państw również na etapie integracji gospodarczej, jest występowanie wielu nakładających się na siebie w czasie trendów. Trendy te mają różny wpływ na dynamikę, a ich łączny efekt jest trudny do jednoznacznej analizy i interpretacji.

Tabela 1. Dynamika PKB państw Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2013

	1989-1994	1995-2007	2008-2009	2010-2013	1989-2013
Albania	-3,10	6,17	5,50	2,28	3,27
Białoruś	-7,52	5,98	5,21	3,98	3,22
Bośnia i Hercegowina		16,36	1,25	0,42	11,41
Bułgaria	-4,63	3,47	0,35	0,92	0,87
Chorwacja		4,12	-2,43	-1,34	2,18
Czarnogóra		3,20	0,60	1,68	2,50
Czechy	-2,29	3,75	-0,70	0,58	1,76
Estonia	-1,64	7,06	-9,12	4,22	4,44
Kosowo		7,51	5,10	3,35	5,86
Litwa	-13,23	6,34	-5,91	3,57	1,39
Łotwa	-8,29	6,97	-11,10	3,52	1,31
Macedonia	-5,49	2,54	2,01	2,10	1,02
Mołdawia	-12,43	2,34	0,89	5,52	-0,81
Polska	1,13	4,81	3,46	2,95	3,73
Rosja	-8,76	4,01	-1,29	3,38	0,80
Rumunia	-4,61	3,49	0,53	1,31	0,96
Serbia	-14,59	4,20	0,15	0,88	-0,60
Słowacja	-3,38	5,11	0,41	2,54	2,28
Słowenia	-1,55	4,33	-2,28	-0,42	1,91
Ukraina	-9,62	2,49	-6,25	2,87	-1,05
Węgry	-2,56	3,16	-2,95	0,52	0,88

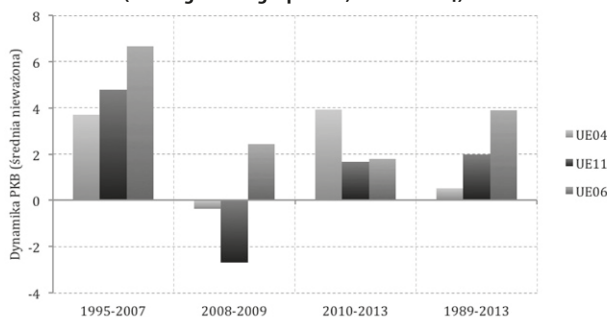
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w raportach transformacji Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju.

W państwach Europy Środkowej i Wschodniej w pierwszym wyróżnionym w tabeli okresie 1989-1994 wystąpiła recesja transformacyjna, która charakteryzowała się załamaniem produkcji wskutek szoków podaży i popytowych. Mikroekonomiczna liberalizacja spowodowała gwałtowną zmianę relatywnych cen, w wyniku której zban-

krutowało wiele przedsiębiorstw. Dodatkowo zlikwidowano lub silnie zmniejszono subsydia do produkcji. Ograniczono również wydatki publiczne w celu zmniejszenia inflacji. W tym czasie obserwowano spadki PKB we wszystkich badanych państwach regionu. Największa recesja miała miejsce na obszarze obecnej Serbii, na Litwie, w Mołdawii, na Ukrainie, w Rosji, na Łotwie i Białorusi, najmniejsza w Polsce i Słowenii. Kolejne lata 1994-2007 określane są w literaturze jako okres nowego wzrostu w państwach transformujących swoje gospodarki. Statystyki wskazują, że w tym czasie największy wzrost gospodarczy wystąpił w Bośni i Hercegowinie oraz Kosowie. Trzeba jednak traktować te dane bardzo ostrożnie, podobnie jak wyniki gospodarcze Białorusi. Wydaje się, że wiarygodnymi liderami w tym okresie są państwa bałtyckie: Estonia, Łotwa i Litwa. W roku 2008 wyraźnie widoczny jest już wpływ światowego kryzysu gospodarczego, który najbardziej dotknął liderów z regionu bałtyckiego oraz Ukrainę. Po kryzysie gospodarczym nastąpił okres umiarkowanego wzrostu gospodarczego.

W analizie wzrostu PKB w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, czyli w grupie dość zróżnicowanej pod względem przyjętych kierunków polityki gospodarczej, pojawia się pytanie o różnice w dynamice PKB poszczególnych grup. Spróbujemy porównać te wielkości w grupach zdefiniowanych we wprowadzeniu do artykułu. Średnie nieważone dynamiki PKB w państwach w grupach UE11, UE06 oraz UE04 w czterech okresach przedstawia wykres 3.

Wykres 3. Dynamika PKB państw Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2013 (według trzech grup: UE11, UE06 i UE04)

Uwaga: średnie dynamiki PKB są nieważone.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w raportach transformacji Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju.

W okresie nowego wzrostu gospodarczego w latach 1995-2007 grupa państw członkowskich Unii Europejskiej z Europy Środkowej i Wschodniej (UE11) rozwijała się szybciej niż grupa analizowanych czterech byłych republiki radzieckich (UEo4), które nie zdecydowały się na integrację z Unią Europejską. Jednak kryzys lat 2008-2009 najbardziej dotknął państwa UE11, w tym przede wszystkim państwa bałtyckie (Estonię, Litwę i Łotwę). Średni spadek PKB całej grupy w tym czasie wynosił -2,7%. Znacznie mniejsze spadki PKB obserwowano w państwach UEo4, których średnia wynosiła -0,36%. Natomiast państwa bałkańskie niebędące członkami Unii Europejskiej odnotowały w tym czasie wzrost gospodarczy na poziomie 2,4%. Szczególnie wysoki wzrost PKB miały wówczas Albania (5,5%) oraz Kosowo (5,1%). Następnym analizowanym okresem 2010-2013 charakteryzuje się umiarkowanym wzrostem gospodarczym w państwach UE11 i UEo6 oraz szybkim wzrostem w państwach UEo4. Ciekawe, że w tym czasie największy wzrost gospodarczy miał miejsce w państwach byłych republikach ZSRR, czyli Mołdawii, Estonii, Białorusi, Litwie, Łotwie oraz Rosji. Jest to zjawisko bardzo ciekawe z kilku powodów. Po pierwsze, może ono osłabiać hipotezę o pozytywnym wpływie procesu integracji europejskiej na wzrost gospodarczy państw Europy Środkowej i Wschodniej, ponieważ jedynie poza tą grupą są Mołdawia, Białoruś i Rosja. Ponadto bardzo duże spadki PKB obserwowano w Estonii, na Litwie i Łotwie, które należą do Unii Europejskiej oraz do strefy euro. I po drugie, słabszy wzrost gospodarczy w państwach członkowskich Unii Europejskiej z Europy Środkowej i Wschodniej wystąpił pomimo dużego wsparcia finansowego rozwoju gospodarczego w latach 2007-2013 w ramach funduszy europejskich.

Na następnym etapie analizy zbadano, w jaki sposób zmieniał się relatywny poziom rozwoju w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Możemy założyć, że syntetyczną miarą poziomu rozwoju gospodarczego danego kraju będzie wartość PKB *per capita*. Miernik ten jest również dość powszechnie wykorzystywany w analizach procesów realnej konwergencji, m.in. państw Unii Europejskiej, w tym państw Europy Środkowej i Wschodniej. Do analizy zostały wykorzystane wartości PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej 21 analizowanych państw Europy Środkowej i Wschodniej z okresu 1990-2013, pochodzące z bazy danych Banku Światowego. W tabeli 2 znajdują się dane nominalne i relatywne PKB *per capita* w analizowanych państwach

w wybranych latach. Relatywne wielkości PKB *per capita* zostały obliczone w stosunku do średniej ważonej udziałem ludności. Ze względu na niekompletne dane statystyczne dla wszystkich analizowanych państw, relatywny poziom PKB *per capita* został obliczony dopiero od roku 2000.

W roku 1990 wartości PKB *per capita* w analizowanej grupie państw były dość niskie. Najniższą wartość PKB *per capita* miała Albania, a najwyższą Czechy (ponad czterokrotnie wyższą). Po recesji transformacyjnej wartości PKB *per capita* kształtowały się na jeszcze niższym poziomie. Największe spadki wartości miały miejsce w byłych republikach ZSRR, czyli kolejno w Mołdawii, na Ukrainie, Litwie, Łotwie, w Rosji i na Białorusi. W konsekwencji recesji transformacyjnej sytuacja gospodarcza państw Europy Środkowej i Wschodniej uległa mocnemu pogorszeniu. Ich relatywny poziom rozwoju w stosunku do Europy Zachodniej znacznie się obniżył. W kolejnych latach w większości analizowanych państw występował wzrost gospodarczy, ale w zróżnicowanym tempie. W roku 2000 relatywnie największy PKB *per capita* w analizowanej grupie CEE21 miały cztery państwa Grupy Wyszehradzkiej oraz Słowenia i Chorwacja. Są to państwa, które w pierwszych latach transformacji najszybciej wprowadzały reformy gospodarcze i miały największe wskaźniki transformacji opracowane przez EBOiR. Do roku 2007, a więc tuż przed kryzysem gospodarczym, najbardziej poprawiły swój relatywny poziom rozwoju wspomniane wcześniej państwa byłego ZSRR oraz Rumunia i Bułgaria. W roku 2013 wśród liderów poprawy relatywnej pozycji znajdowały się Rosja, Rumunia, Białoruś¹⁵, Litwa i Łotwa. Natomiast największe spadki relatywnego poziomu rozwoju w okresie 2000-2013 miały miejsce we wcześniej wymienionych państwach Grupy Wyszehradzkiej oraz w Słowenii i Chorwacji. Należy dodać, że w latach 1990-2013 wzrosło zróżnicowanie PKB *per capita* mierzone odchyleniem standardowym w badanej grupie państw CEE21.

Na kolejnym etapie analizy sprawdzono korelację pomiędzy PKB *per capita* a wartością wskaźnika transformacji EBOiR w państwach

15 Dokładne oceny współczesnej gospodarki Białorusi można odnaleźć m.in. w monografii przygotowanej przez zespół międzynarodowy pod redakcją W. Kosiedowskiego: W. Kosiedowski (red.), *Współczesna Białoruś. Społeczeństwo i gospodarka czasu przemian*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2013.

Tabela 2. Zmiany relatywnego poziomu rozwoju w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1990-2013 (PKB per capita według parytetu siły nabywczej)

	1990	1994	2000	ESW ₂₁ =100		2007	ESW ₂₁ =100		2009	ESW ₂₁ =100		2013	ESW ₂₁ =100	
				2000	2007		2007	2009		2009	2013			
Albania	2843,95	2497,37	4248,84	59	7728,12	52	9520,72	57	10488,82	52				
Białoruś	5231,54	4196,97	5787,42	81	12357,44	82	14097,96	84	17615,46	87				
Bośnia i Hercegowina	5398,55	1007,29	4370,06	61	7709,90	51	8430,94	50	9632,38	47				
Bułgaria		5245,47	6232,34	87	12521,03	83	14004,50	84	15940,54	79				
Chorwacja			10934,52	152	18671,79	124	19337,28	115	20904,09	103				
Czechy	12333,16	12340,33	15590,83	217	25481,72	170	25993,00	155	27344,27	135				
Estonia		5820,32	9698,92	135	21581,21	144	20036,12	119	25048,69	123				
Węgry	8932,16	8653,87	11895,70	166	18908,06	126	20438,54	122	22877,51	113				
Kosowo			3512,71	49	6666,53	44	7441,97	44	8739,60	43				
Łotwa	7813,17	5254,79	8066,67	112	17723,35	118	16926,63	101	23028,05	113				
Litwa	9304,92	5836,91	8624,36	120	19061,54	127	18161,38	108	25416,70	125				
Macedonia	5286,73	4752,29	5824,76	81	9255,25	62	11022,10	66	11802,37	58				
Moldowa	4156,20	1868,34	1841,15	26	3385,64	23	3535,10	21	4669,23	23				
Czarnogóra			6546,69	91	12434,36	83	13157,54	78	14318,36	71				
Polska	5976,02	6798,59	10580,23	147	16734,14	112	18972,88	113	23274,80	115				
Rumunia	5182,87	4898,89	5711,22	79	13160,21	88	15587,94	93	18634,80	92				
Rosja	8020,89	5741,94	6824,83	95	16729,65	112	19486,18	116	24120,29	119				
Serbia			5787,53	81	10097,52	67	11192,25	67	12373,99	61				
Słowacja	7677,58	7709,15	11019,10	153	20933,43	140	22893,85	137	26114,49	129				
Słowenia	11526,80	11934,59	17576,18	245	27216,00	181	27048,92	161	28298,41	139				
Ukraina	6805,94	4109,28	3822,59	53	8047,42	54	7277,52	43	8787,83	43				
średnia nieważona	7099,37	5803,91	7833,17		14590,68		15455,40		18068,13					
odchylenie standardowe	2650,75	3066,74	4004,53		6448,25		6342,70		7244,90					

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w raportach transformacji Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju.

Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1991-2013. W ten sposób można określić, jak transformacja gospodarcza wpłynęła na rozwój gospodarczy poszczególnych państw. Wyniki obliczeń zawiera tabela 3. Współczynniki korelacji Spearmana są bardzo wysokie. Najniższe wartości współczynnika korelacji otrzymano dla Białorusi (0,66), Mołdawii (0,67), Ukrainy (0,74) oraz Rosji (0,81). Niższe wartości współczynników korelacji wynikały z tego, że państwa te posiadają niskie wartości wskaźnika transformacji przy jednoczesnym wysokim wzroście gospodarczym. Wszystkie współczynniki korelacji mają kierunek dodatni, co oznacza, że wysokim rangom poziomu transformacji gospodarczej odpowiadają wysokie pozycje rozwoju państw CEE21 mierzonego wielkością PKB *per capita*.

Tabela 3. Współczynniki korelacji Spearmana pomiędzy wskaźnikami transformacji a PKB *per capita*

Lp.	Państwo	Korelacja	Lp.	Państwo	Korelacja
1.	Albania	0,989	11.	Macedonia	0,958
2.	Białoruś	0,655	12.	Mołdawia	0,670
3.	Bośnia i Hercegowina	0,994	13.	Czarnogóra	0,940
4.	Bułgaria	0,941	14.	Polska	0,991
5.	Chorwacja	0,969	15.	Rumunia	0,971
6.	Czechy	0,979	16.	Rosja	0,805
7.	Estonia	0,970	17.	Serbia	0,949
8.	Węgry	0,945	18.	Słowacja	0,957
9.	Łotwa	0,961	19.	Słowenia	0,943
10.	Litwa	0,917	20.	Ukraina	0,740

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju oraz Banku Światowego.

Podsumowanie

W artykule podjęto próbę odpowiedzi na dwa pytania: w jaki sposób przebiegał proces transformacji gospodarczej w poszczególnych państwach Europy Środkowej i Wschodniej oraz w jaki sposób tempo przeprowadzonych reform gospodarczych wpłynęło na ich wzrost i rozwój gospodarczy? Analiza wskaźników transformacji EBOiR w latach 1991-2014 wskazuje na systematyczny postęp transforma-

cji w przeważającej części państw Europy Środkowej i Wschodniej. W większości przypadków znacznie szybciej przeprowadzały reformy i liberalizację nowe układy sił politycznych. Natomiast w państwach, w których nie nastąpiły zmiany w politycznym przywództwie, realizowano mniej radykalne warianty gospodarcze i w konsekwencji zaobserwowano tam mniejszy postęp w liberalizacji gospodarek. W pierwszych latach transformacji reformy gospodarcze zdecydowanie najszybciej wprowadzały państwa Grupy Wyszehradzkiej: Czechy, Słowacja, Polska i Węgry. Wyróżniającą się pozycję zajęły również Słowenia i Chorwacja. Przeprowadzone reformy gospodarcze w wymienionych państwach ukierunkowane były przede wszystkim na współpracę i integrację gospodarczą z państwami Europy Zachodniej.

Wyniki analizy dynamiki PKB wskazują na cztery charakterystyczne etapy w rozwoju gospodarczym grupy państw Europy Środkowej i Wschodniej. Pierwszy etap obejmuje lata 1989-1994, w którym obserwowano recesję transformacyjną. Drugi etap to lata 1994-2007, określane w literaturze jako okres nowego wzrostu gospodarczego w państwach transformacji. W trzecim etapie 2008-2009 nastąpiło ponowne załamanie koniunktury, ale tym razem wynikające ze światowego kryzysu gospodarczego. Po kryzysie gospodarczym 2008-2009 nastąpił okres umiarkowanego wzrostu gospodarczego. Należy zauważyć, że największy wzrost gospodarczy w tym czasie miał miejsce w państwach byłych republikach ZSRR, czyli w Mołdawii, Estonii, na Białorusi, Litwie, Łotwie oraz w Rosji. Dodatkowa analiza dynamiki PKB według zdefiniowanych trzech grup państw (UE11, UEo6 i UEo4) wykazała, że w okresie 2010-2013 umiarkowanym wzrostem gospodarczym charakteryzowały się państwa członkowskie Unii Europejskiej z Europy Środkowej i Wschodniej (UE11) oraz państwa bałkańskie (UEo6), podczas gdy szybki wzrost gospodarczy miał miejsce w państwach byłych republikach radzieckich (UEo4).

Przeprowadzone obliczenia korelacji Spearmana wskazują, że transformacja gospodarcza miała bardzo duży wpływ na wzrost gospodarczy w państwach Europy Środkowej i Wschodniej (CEE21). W latach 1991-2013 korelacja Spearmana pomiędzy wartością wskaźnika transformacji a PKB *per capita* w analizowanych państwach była silna. Wszystkie współczynniki korelacji mają kierunek dodatni, co oznacza, że wysokim rangom poziomu transformacji gospodarczej

odpowiadają wysokie pozycje rozwoju państw CEE21 mierzonego wielkością PKB *per capita*.

Bibliografia

- Balcerowicz L., *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Bałtowski M., Kozarzewski P., *Zmiana własnościowa polskiej gospodarki 1989-2013*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2014.
- Berend I.T., *Od bloku sowieckiego do Unii Europejskiej. Transformacja ekonomiczna i społeczna Europy Środkowo-Wschodniej od 1973 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- Borys M.M., Polgár É.K., Zlate A., *Real Convergence and the Determinants of Growth in EU Candidate and Potential Candidate Countries*, „Occasional Paper Series. EBC”, 2008, no. 86, s. 1-51.
- Estrin S., Urga G., Lazarova S., *Testing for Ongoing Convergence in Transition Economies, 1970 to 1998*, „Journal of Comparative Economics”, 29 (4), 2001, s. 677-691.
- European Bank for Reconstruction and Development, *Transition report: Economic transition in eastern Europe and the former Soviet Union*, London 1994.
- European Bank for Reconstruction and Development, *Transition report 1997: Enterprise performance and growth*, London 1997.
- European Bank for Reconstruction and Development, *Transition report 1999: Ten years of transition*, London 1999.
- European Bank for Reconstruction and Development, *Transition report 2007: People in transition*, London 2007.
- European Bank for Reconstruction and Development, *Transition report 2013. Stuck in Transition?*, London 2013.
- European Bank for Reconstruction and Development, *Transition report 2014. Innovation in Transition*, London 2014.
- Halmi P., Vásáry V., *Real convergence in the new Member States of the European Union (Shorter and longer term prospects)*, „The European Journal of Comparative Economics”, 7 (1), 2010, s. 229-253.
- Kołodko G.W., *Od szoku do terapii. Ekonomia i polityka transformacji*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 1999.
- Kosiedowski W. (red.), *Współczesna Białoruś. Społeczeństwo i gospodarka czasu przemian*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2013.
- Molendowski E., *Integracja handlowa w Nowych Państwach Członkowskich (UE-10). Doświadczenia i wnioski dla innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2012.

- Rapacki R. (red.), *Wzrost gospodarczy w krajach transformacji: konwergencja czy dywergencja?*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2009.
- Rapacki R., Próchniak M., *Wpływ członkostwa w Unii Europejskiej na wzrost gospodarczy i realną konwergencję krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, „*Ekonomia*”, 2014, nr 39, s. 87-122.